

DOI 10.17234/SocEkol.33.2.1
UDK 631.147(497.5) 338.43(497.5)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 01.02.2024.
Prihvaćeno: 15.04.2024.

„NACIONALNI AKCIJSKI PLAN RAZVOJA EKOLOŠKE POLJOPRIVREDE 2023. – 2030.“ KROZ PRIZMU NEOENDOGENOG RAZVOJA: ANALIZA NA TEMELJU KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

Jasmina Božić, Armano Srbljinović i Veronika Katanović

Jasmina Božić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb
e-mail: jbozic@ffzg.unizg.hr

Armano Srbljinović
Nezavisni istraživač
Kikićeva 26, 10000 Zagreb
e-mail: armano.srbljinovic@zg.t-com.hr

Veronika Katanović
Nezavisna istraživačica
Ulica Petra Zrinskog 4, 48260 Križevci
e-mail: veronika.katanovic@gmail.com

Sažetak

„Nacionalni akcijski plan razvoja ekološke poljoprivrede 2023. – 2030.“ strateški je dokument koji ocrta glavne smjerove razvoja hrvatske ekološke poljoprivrede u nastupajućem razdoblju. Svrha rada je analizirati taj dokument kroz prizmu neoendogenog razvojnog modela. S obzirom na to da neoendogena razvojna paradigma naglašava višerazinsku i međusektorsku suradnju u potpori lokalnom razvoju, analiza se provodi na trima razinama: razini poljoprivrednih gospodarstava, sektorskoj i međusektorskoj razini. Analiza se temelji na rezultatima izvornog kvalitativnog istraživanja provedenog među hrvatskim ekološkim proizvođačima voća i povrća. Pokazuje se da Akcijski plan uvažava potrebu za nadraštanjem trenutačno prevladavajućeg modela samopomoći te predviđa mjere jačanja unutarsektorske i međusektorske suradnje, pritom razvoj uglavnom koncipira prema pristupu odozgo prema dolje, s razinom ambicije koja još uvijek zaostaje za proklamiranim ciljevima Europske unije. Rezultati analize trebali bi pomoći unapređivanju procesa strateškog planiranja hrvatske ekološke poljoprivrede.

Ključne riječi: ekološka poljoprivreda, mikro poduzetništvo, neoendogeni razvoj, strateško planiranje

1. UVOD

Potražnja za ekološkim poljoprivrednim proizvodima u Europskoj uniji posljednjih godina postojano raste te je tržište organske hrane od 2015. do 2020. godine gotovo udvostručeno (Europska komisija, 2023:20). Prema izvješću Glavne uprave za poljopri-

vredu i ruralni razvoj, 2020. godine 9,1% ukupnih obrađenih poljoprivrednih površina u Europskoj uniji bilo je pod certificiranim ekološkim uzgojem (Europska komisija 2023:4). Četiri države članice s najvećom površinom pod ekološkim uzgojem su Francuska, Španjolska, Italija i Njemačka, a 2020. godine zajedno su obuhvaćale 59% ukupne površine pod ekološkim uzgojem u Europskoj uniji (Europska komisija 2023:5). Međutim, u relativnim omjerima na nacionalnoj razini od država članica prednjače Austrija – s preko 25% obrađenih poljoprivrednih površina pod ekološkim uzgojem od ukupnih obrađenih poljoprivrednih površina, te Estonija i Švedska – obje s preko 20% u 2020. godini (Europska komisija 2023:5). Europska unija svojom je prehrambenom politikom „Od polja do stola“ u sklopu Europskog zelenog plana, koja smjera k postizanju održivosti prehranbenog sustava, postavila cilj da do 2030. godine 25% poljoprivrednog zemljišta u Europskoj uniji bude pod ekološkim uzgojem (Europska komisija, 2020). Tržište organske hrane u EU-u vrijedi 44,8 milijardi eura godišnje, što je udio od 37% globalnog tržišta organske hrane, po čemu je EU odmah iza SAD-a s 41% (Europska komisija 2023:20). Najnoviji razvojni trendovi u Europskoj uniji usmjereni su ka povezivanju sektora ekološke poljoprivrede s drugim sektorima putem „biookruga“ – najčešće ruralnih teritorijalnih cjelina čiji se razvoj nastoji potaknuti sinergijom ekološke poljoprivrede, kulture, turizma, ugostiteljstva i drugih lokalnih djelatnosti, pri čemu je cilj „maksimirati gospodarski i društvenokulturni potencijal [tih] područja“ (Europska komisija, 2021:16).

Hrvatska je zemlja s velikim potencijalom za razvoj ekološke poljoprivrede, koji uključuje dovoljno obradive zemlje, nezagađeno tlo, zrak i vodu, raznoliku klimu povoljnu za uzgoj širokog raspona poljoprivrednih kultura te autohtone sorte, poput ličkog kumpira ili neretvanske mandarine, čija je kvaliteta potvrđena i u međunarodnim okvirima (Pejnović i sur., 2012; Ham i sur., 2015). Jedan od čestih prigovora ekološkoj poljoprivredi jesu manji prinosi u odnosu na konvencionalnu poljoprivrednu proizvodnju. O temi iznosa smanjenja prinosa vode se žestoke rasprave, a procjene smanjenja kreću se, ovisno o vrsti i drugim čimbenicima uzgoja, od 19 do 30% (Campbell i sur., 2010; Knapp i van der Heijden, 2018). Za zemlje s nepovoljnom klimom i malim količinama obradive zemlje, smanjenje prinosa može predstavljati problem, ali Hrvatska ne spada među takve zemlje.

Ekonomski gledano, jedan od problema hrvatske poljoprivrede su niske reinvesticije vrijednosti stvorenih poljoprivredom u daljnji razvoj sektora. Primjerice, indeks GFCF (eng. *Gross Fixed Capital Formation*) koji mjeri reinvesticije vrijednosti stvorenih poljoprivredom u daljnji razvoj sektora, u Hrvatskoj je 2018. godine iznosio 20% i bio među najnižima u Europskoj uniji. Još je poraznija činjenica da je u razdoblju od 2009. do 2019. godine taj indeks za Hrvatsku padao po stopi od oko 7% godišnje (Eurostat, 2020:25-26). S obzirom na to da proizvodi ekološke poljoprivrede zbog specifičnog načina proizvodnje imaju relativno visoku dodanu vrijednost, oni postižu dobre tržišne cijene te time otvaraju mogućnost reinvesticija viška vrijednosti u daljnji razvoj.

Ekološke i sociokulturne prednosti ekološke poljoprivrede u literaturi su već podrobno opisane (Campbell i sur., 2010; Guthman, 2014), napose njezin regenerativni utjecaj na

okoliš i potencijal za revitalizaciju depopulacijom pogođenih, slabije razvijenih ruralnih područja (Puđak i Bokan, 2011), njezin doprinos održivosti lokalnih i ruralnih ekonomija (Bokan i sur., 2019; Gajdić i sur., 2021), kao i doprinos socijalnoj održivosti lokalnih zajednica (Cierpka i Geier, 2003; Bokan i Obad, 2018). Također valja spomenuti nutritivnu i zdravstvenu vrijednost ekološki proizvedenih poljoprivrednih proizvoda za sve ljude (Rahman i sur., 2024), osobito za zdravlje dojenčadi i djece (Jovančević i sur., 2016; Maitre i sur., 2021).

Slijedeći Europski zeleni plan, Hrvatska je donijela Nacionalni akcijski plan razvoja ekološke poljoprivrede 2023. – 2030. (u daljnjem tekstu: Akcijski plan). Riječ je o posebno razrađenom dokumentu koji obuhvaća poljoprivredu i ribarstvo te na temelju rezultata nekoliko istraživanja, provedenih upravo u svrhu izrade Akcijskog plana, putem 40 mjera nastoji ojačati ekološku poljoprivrednu proizvodnju i preradu te ribarstvo (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a).

Cilj je ovog rada razmotriti Akcijski plan u svjetlu rezultata znanstvenoistraživačkog projekta „Socioekonomski čimbenici mikro i malog poduzetništva u ekološkoj proizvodnji hrane“. S obzirom na to da je neoendogena razvojna paradigma predstavljala polaznu osnovu za dosadašnja istraživanja autora ovog teksta (Božić i Srbljinović, 2021), ta će paradigma predstavljati polaznu osnovu i ovog rada. Posebna će pozornost biti usmjerena na pitanja u kojoj su mjeri osnovne postavke neoendogenog razvoja uvažene pri izradi Akcijskog plana te u kojoj mjeri Akcijski plan nudi rješenja za prepreke razvoju hrvatske ekološke poljoprivrede koje su detektirane u spomenutim dosadašnjim istraživanjima.

2. NEOENDOGENI RAZVOJ

Neoendogenim razvojnim modelom nudi se svojevrsni „srednji put“ između endogenog razvoja, oslonjenog, prije svega, na vlastite snage i kapacitete promatrane lokalne sredine, te egzogenog razvoja, iniciranog izvan granica lokalne zajednice (Ray, 2001; Gkartzios i Scott, 2014; Gkartzios i Lowe, 2019; De Rubertis, 2020; Marango i sur., 2020; Chatzichristos i sur., 2021). Neoendogenim pristupom nastoje se ublažiti glavni nedostaci i endogenog i egzogenog modaliteta razvoja. Budući da endogeni razvoj karakterizira manjak interakcija s „vanjskim svijetom“, takav oblik razvoja može odvesti u autarkičnost (Ward i sur., 2005). Pri egzogenom su pak razvoju interakcije često suviše jednosmjerne i znaju se svesti na crpljenje resursa iz „perifernih“, ruralnih zajednica, prema urbanim središtima. Rezultati takvih procesa često ne doprinose dovoljno razvoju zajednice na čije se resurse oslanjaju (Lowe i sur., 1998; Gkartzios i Scott, 2014). Pri neoendogenom razvoju nastoje se aktivirati resursi lokalne zajednice, uz podršku regionalne, nacionalne i nadnacionalne (EU) razine (Ray, 2001, 2006; Gkartzios i Lowe, 2019; De Rubertis, 2020). U središtu neoendogene paradigme jest razvoj primjeren cjelovitosti lokalne zajednice, kao i zahtjevima da se zajednice u ruralnim ili prometno teže dostupnim područjima razvijaju održivo i barem približno sumjerljivo urbanim, metropolitanskim područjima.

U teoriji neoendogenog razvoja nastoji se uravnotežiti inicijative i druge razvojne aktivnosti u smjeru odozgo prema dolje, tj. s viših razina upravljanja (regionalne, nacionalne, nadnacionalne) prema razini lokalne zajednice, s razvojnim aktivnostima u obrnutom smjeru, tj. odozdo prema gore (Ray, 2001, 2006; Gkartzios i Scott, 2014; Navarro i Cejudo, 2020; Eversole i Campbell, 2023). Pritom se „vanjske“ aktere s viših razina upravljanja u prvom redu vidi kao „facilitatore“ (Zeuli i Radel, 2005:48) nastojanja da lokalne zajednice izgrade kapacitete kojima će same usmjeravati vlastiti razvoj (Ray, 2006; Navarro i Cejudo, 2020). U praksi se međutim, traženje ravnoteže između dvaju razvojnih smjerova pokazuje netrivialnim te je glavnina kritika upućenih prema neoendogenoj paradigmi usmjerena na još uvijek suviše naglašene utjecaje odozgo prema dolje (Granberg i sur., 2015; Zamfir, 2020).

Osim zbog uravnoteživanja unutarnjih i vanjskih resursa i snaga te višerazinske „vertikalne“ koordinacije i komunikacije, neoendogeni pristup kompleksan je i zato što zahtijeva snažnu „horizontalnu“ suradnju i umrežavanje na svim uključenim razinama, počevši od lokalne (Bock, 2016). Organizacijsku i koordinacijsku zahtjevnost neoendogene paradigme općenito se opravdava povećanim dobrotima u vidu cjelovitijeg te prostorno i vremenski uravnoteženijeg razvoja (Ray, 2001, 2006; Gkartzios i Lowe, 2019; Navarro i Cejudo, 2020; Eversole i Campbell, 2023).

U Hrvatskoj su raspravom o neoendogenom razvoju nastavljena ranija razmatranja o ruralnom razvoju s osloncem odozdo (Maleković, 2002). O neoendogenom se razvoju raspravlja sve češće (Bušljeta Tonković, 2017; Poljanec Borić i sur., 2017; Arapović i Bokan, 2018; Bokan i Obad, 2018; Bušljeta Tonković i sur., 2018), ali još uvijek nedovoljno, pogotovo u kontekstu ekološke poljoprivrede. Cilj je ovog rada pridonijeti popunjavanju praznine u literaturi o neoendogenom razvoju hrvatske ekološke poljoprivrede.

3. UZORAK I METODA

Analiza će se temeljiti na podacima prikupljenima u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta „Socioekonomski čimbenici mikro i malog poduzetništva u ekološkoj proizvodnji hrane“ krajem 2020. i početkom 2021. godine. Bilo je to sustavno istraživanje koje je omogućilo da se čuje glas samih mikro ekoloških poljoprivrednika.¹ Provedeno je 29 polustrukturiranih intervjua s mikro poduzetnicima u ekološkoj proizvodnji voća i povrća te šest intervjua s ekspertima u pojedinim, ciljano odabranim područjima, povezanim s ekološkom proizvodnjom hrane u Hrvatskoj. Za istraživanje je dobivena dopusnica Povjerenstva za prosudbu etičnosti istraživanja Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Uzorak mikro ekoloških poljoprivrednika odabran je prema teritorijalnom kriteriju, tako da s najmanje jednim sudionikom budu zastupljene sve hrvatske županije i Grad

¹ Mikro poduzeće je poduzeće s manje od 10 zaposlenih i godišnjim prometom ili bilancom ispod dva milijuna eura (Europska komisija, 2003).

Zagreb. U uzorku mikro poduzetnika, prema vrsti subjekta, njih 26 čini predstavnike OPG-ova, dvoje su predstavnici d.o.o.-a, dok je jedan predstavnik obrta. Prema funkciji, 18 je nositelja OPG-ova, dva su vlasnika d.o.o.-a/obrta i devet je članova obitelji nositelja/vlasnika. U uzorku je 19 žena i 10 muškaraca. Prosječna dob sudionika je 49 godina. Šest sudionika poljoprivredom se bavi „od djetinjstva“, dok se preostali, u prosjeku poljoprivredom bave 14 godina. Sudionici se ekološkom poljoprivredom u prosjeku bave 10 godina. 15 sudionika ima srednju, a 14 visoku stručnu spremu.

Širok je raspon obuhvaćenih kultura prema vrsti proizvodnje – od kultura koje su u Hrvatskoj uobičajene poput jabuka, krušaka, krumpira, salate i sličnih, do za Hrvatsku novijih kultura poput aronija i batata. Približno se dvije trećine subjekata, osim primarnom proizvodnjom bavi nekim oblikom prerade – poput proizvodnje zimnica, čajeva, pekmeza, sokova itd. Prosječna veličina gospodarstva iznosi 13,1 ha, ali ako se izuzmu tri najveća gospodarstva, prosjek se smanjuje na 3,7 ha. Prosječan broj zaposlenih u subjektima iz uzorka iznosi jedan, s tim što 13 subjekata nema stalno zaposlenih.

U prethodnim radovima autora ovog teksta uzorak je podrobnije opisan, a prikupljeni sociodemografski podatci o sudionicima uspoređeni su s prosječnim podatcima o hrvatskoj poljoprivredi, radi provjere da uzorak ne odstupa drastično od prosječnih vrijednosti za hrvatske poljoprivrednike i njihova gospodarstva (Božić i Srbljinović, 2021; Božić i sur., 2022).

Uzorak eksperata činila su dva sveučilišna profesora, inovator, predstavnik poljoprivredne udruge koja se bavi voćem i povrćem, voditelj regionalnog ureda za poljoprivredu, ruralni razvoj i šumarstvo i savjetnik za ekološku poljoprivredu iz Ministarstva poljoprivrede.

Protokol intervjua sadržavao je skupine pitanja o raznim aspektima mikro ekološke poljoprivrede: od motivacije za ulazak u ekološku poljoprivredu, preko tipova i tehnika proizvodnje, lanaca opskrbe, marketinga i distribucije, profila kupaca, prihoda i profitabilnosti, financijskih potpora i poticaja, savjetodavne potpore, tehnologije i inovacija, prepreka i izazova, oblika udruživanja i percipiranog društvenog utjecaja, do planova za budućnost i prilika za razvoj. Intervjui su provedeni telefonskim putem, prosječno su trajali 49 minuta, snimljeni su i transkribirani u programskom paketu MAXQDA 12. Transkripti intervjua podvrgnuti su tematskoj analizi (Braun i Clarke, 2006, 2024; Guest i sur., 2011) koja je podrobno opisana u ranijim radovima autora ovog teksta (Božić i Srbljinović, 2021; Božić i sur., 2022).

O ograničenjima istraživanja podrobno piše u dosadašnjim radovima autora ovog teksta (Božić i Srbljinović, 2021; Božić i sur., 2022). Ukratko, uzorak obuhvaća sudionike koji su mlađi i obrazovaniji od prosječnih hrvatskih poljoprivrednika. Također, uzorkom su obuhvaćeni samo proizvođači voća i povrća, ali ne i ostalih poljoprivrednih kultura i proizvoda pod ekološkim načinom proizvodnje. Nadalje, najveći broj poljoprivrednih subjekata obuhvaćenih istraživanjem ima svega jednog ili ni jednog zaposlenog, što upućuje na činjenicu da poljoprivreda ne mora biti glavni izvor prihoda tih subjekata. Sve to znači da se rezultate istraživanja mora interpretirati s nužnim oprezom, napose prema potencijalno neutemeljenim generalizacijama. S druge pak strane, rezultati istraživanja u velikoj su mjeri u skladu s drugim sličnim, kvantitativnim i kvalitativnim

istraživanjima hrvatske ekološke poljoprivrede (Pejnović i sur., 2012; Lončarić i sur., 2016; Zrakić i sur., 2017; Bokan i sur., 2019; Šugar i sur., 2020), tako da se unatoč ograničenom uzorku može imati razumno povjerenje u dobivene rezultate (Božić i Srbljinović, 2021; Božić i sur., 2022).

Analiza Akcijskog plana provedena je kroz prizmu neoendogenog pristupa, što znači da je dokument analiziran na trima razinama: individualnoj, sektorskoj i međusektorskoj, baš kao i rezultati ranijih izvornih istraživanja (Božić i Srbljinović, 2021). Težišna su pitanja analize: U kojoj su mjeri u Akcijskom planu zastupljeni pristupi odozgo prema dolje, odnosno odozdo prema gore? Na koje su načine mjere predviđene Akcijskim planom ciljane prema individualnim gospodarskim subjektima, a na koje se načine potiču razni oblici udruživanja u okvirima sektorske i međusektorske suradnje? Kad je riječ o međusektorskoj suradnji, u kojim sektorima Akcijski plan identificira potencijale za produktivno povezivanje sa sektorom ekološke poljoprivrede?

4. REZULTATI

Analizu rezultata započinjemo na razini pojedinačnih ekoloških poljoprivrednih gospodarstava. Rezultati dosadašnjih istraživanja autora ovog teksta (Božić i Srbljinović, 2021) pokazuju da se zasniavanje i razvoj mikro ekoloških poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj temelji na modelu samopomoći (Zeuli i Radel, 2005). Takva se gospodarstva najčešće osnivaju radi zadovoljenja nekih potreba sâmih osnivača. Tipične potrebe koje su sudionici istraživanja navodili kao motivaciju za ulazak u ekološku poljoprivredu obuhvaćaju iskorištavanje naslijeđenog komada obradive zemlje, želju za povećanjem prihoda kućanstva, vlastiti uzgoj zdrave hrane potrebne za zdrav način života te službenu certifikaciju proizvodnje koja je već i prije toga bila uglavnom ekološka. Osim pri ulasku u ekološku poljoprivredu, samopomoć često ostaje dominantan *modus operandi* i u kasnijim fazama bavljenja ekološkom poljoprivredom, u smislu da se poljoprivrednici najviše oslanjaju na vlastite snage i vlastitu domišljatost u borbi sa svakodnevnim teškoćama na koje u svom poslu nailaze.

Dobre strane samopomoći obuhvaćaju razvoj sposobnosti samozapošljavanja i općenito oslonca na vlastite snage u svim, pa čak i kriznim situacijama, poput razdoblja pandemije virusa COVID-19, u kojem su se mikro ekološki poljoprivrednici morali brzo prilagođavati novim društvenim i gospodarskim ograničenjima unutar vlastite djelatnosti (Božić i sur., 2021).

Zapravo je iznenađujuće do koje mjere pojedini mikro ekološki poljoprivrednici mogu biti uspješni unutar relativno uskih okvira razvojnog modela samopomoći. Primjeri njihovih uspjeha obuhvaćaju razvoj novih i inovativnih proizvoda, iniciranje procesa aplikacije za zaštićenu oznaku zemljopisnog podrijetla za autohtonu sortu voća uz pomoć sredstava iz EU fondova, izradu vlastitog inovativnog priključka za traktor radi olakšanja obrade zemlje i sl.

Problem modela samopomoći jest taj što se takvi uspjesi pojedinih mikro ekoloških poljoprivrednika događaju tek povremeno i s relativno niskom učestalošću, a i kad se

dogode, oni u pravilu ostaju usamljeni, a bez organiziranog sustava praćenja, trajnijeg bilježenja i prenošenja takvih dobrih praksi njihova je replikacija krajnje otežana. U takvim uvjetima teško je očekivati brži razvoj sektora.

Nadalje, uočeno je da je među barem nekoliko sudionika istraživanja prisutna samoeksploatacija – prekomjeran rad koji nadilazi količinu rada uključenu u tržišnu cijenu njihovih proizvoda i koji ponekad uključuje iscrpljivanje poljoprivrednika do samih granica izdržljivosti (Galt, 2013). Premda samoeksploatacija nije nužno povezana sa samopomoći, ne iznenađuje njezino prisustvo u uvjetima pretežnog oslanjanja na vlastite snage, koji karakteriziraju režim samopomoći.

U Akcijskom planu prepoznaje se potreba za nadraštanjem trenutačno prevladavajućeg modela samopomoći, i to tako da se s jedne strane ojačaju individualna ekološka poljoprivredna gospodarstva, a s druge strane da se potakne njihovo međusobno udruživanje i suradnja, kao i suradnja s drugim sektorima. Konkretno, u Akcijskom planu identificirana je dvadeset jedna razvojna potreba hrvatskog sektora ekološke poljoprivrede² te je radi zadovoljenja tih potreba predviđeno 40 mjera podijeljenih u sedam grupa: 1. prijenos znanja (edukacija, savjetovanje), 2. proizvodnja i prerada poljoprivrednih proizvoda, 3. ekološki sjemenski i sadni materijal, 4. udruživanje proizvođača i trženje ekoloških proizvoda, 5. potražnja ekoloških proizvoda, 6. istraživanje i razvoj novih tehnologija, 7. ekološka poljoprivreda, okoliš i klimatske promjene.

Što se tiče osnaživanja na individualnoj razini, unutar gotovo svake od predloženih grupa mjera, nalaze se mjere namijenjene osnaživanju pojedinačnih ekoloških proizvođača i prerađivača. Za edukativno-savjetodavne programe, kao i za potpore u sklopu većine mjera iz druge, treće i sedme grupe mogu se javljati pojedinačni prijavitelji, odnosno nema zahtjeva horizontalne ili vertikalne suradnje koji bi ograničavali mogućnosti prijave pojedinačnih mikro proizvođača i prerađivača. S druge strane, spomenute skupine mjera dovoljno su fleksibilne da ne ograničavaju mogućnosti prijave raznih asocijacija proizvođača i prerađivača, poput zadruga, proizvođačkih organizacija i sličnih.

Na sektorskoj razini autori ovog teksta istražili su uključenost mikro ekoloških poljoprivrednika u razne oblike udruživanja unutar sektora ekološke poljoprivrede (Božić i Sribljinić, 2021; Božić i sur., 2022). Pokazalo se da gotovo svi sudionici istraživanja imaju pozitivno mišljenje o grupama solidarne razmjene (GSR-ovi) i solidarnim ekološkim grupama (SEG-ovi), a većina je sudionika i osobno uključena u aktivnosti tih grupa. GSR-ovi i SEG-ovi predstavljaju hrvatske oblike poljoprivrede uz podršku zajednice (eng. *community supported agriculture – CSA*). Riječ je o neformalnim grupama proizvođača i potrošača, čija su okupljanja povezana s ekološkom poljoprivrednom

2 Iako se u Akcijskom planu tvrdi: „U svrhu ostvarenja vizije razvoja te posebnih ciljeva definiranih u okviru sljedećeg poglavlja Nacionalnog plana razvoja ekološke poljoprivrede 2023. – 2030., nužno je odgovoriti na 16 identificiranih razvojnih potreba hrvatskog ekološkog sektora.“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:101), u daljnjem tekstu Akcijskog plana navedena je ukupno 21 razvojna potreba.

proizvodnjom, bilo da je riječ o prodaji ili razmjeni ekoloških proizvoda, posjetima poljoprivrednim gospodarstvima, raznim događanjima na kojima se promovira zdrava prehrana i zdrav način života i sl. (Orlić, 2014; Sarjanović, 2014; Orlić i sur., 2019; Slavuj Borčić, 2020). Osim izravnih praktičnih dobrobiti, poput skraćivanja i pojednostavljenja lanaca opskrbe (Sarjanović, 2014; Slavuj Borčić, 2020), GSR-ovi i SEG-ovi imaju i važnu društvenu ulogu u senzibilizaciji javnosti za ekološku poljoprivredu, privlačenju novih članova i simpatizera te razvoju solidarnosti i povjerenja između proizvođača i potrošača proizvoda ekološke poljoprivrede (Orlić, 2014).³

U odnosu na visoku razinu uključenosti u GSR-ove i SEG-ove, participacija sudionika istraživanja u udrugama ekoloških poljoprivrednika ipak je niža. Približno polovica sudionika pripada članstvu neke udruge, no i to je članstvo uglavnom pasivno. Naime, svega je nekoliko sudionika izvijestilo o projektnim aktivnostima većih razmjera u sklopu udruge kojih su članovi, dok se ostali ili uopće nisu mogli sjetiti vlastitih aktivnosti u udruzi, ili su naveli aktivnosti manjeg opsega, kao što su sudjelovanja na sajmovima ili edukativnim predavanjima.

Kao razloge niske aktivnosti u udrugama, sudionici su najčešće navodili nedostatak vremena zbog preopterećenosti ostalim obvezama, što ponovno ukazuje na samoeksploataciju. Nekoliko je sudionika navelo vlastitu nezainteresiranost kao razlog neaktivnosti u udrugama, dok je jedan sudionik kao razlog naveo vlastito prethodno loše iskustvo s udrugom koja je s vremenom prerasla u komercijalnu tvrtku i na taj način iznevjerila njegova očekivanja. Nažalost, ni jedan sudionik nije izvijestio o članstvu u zadrugama, što zrcali otprije poznatu činjenicu da je taj oblik udruživanja u hrvatskoj ekološkoj poljoprivredi iznimno rijedak.

U Akcijskom planu konstatira se da „[u] RH među ekološkim proizvođačima nije uobičajeno udruživanje u zadruge“ te da „[ne]postojanje udruživanja u proizvođačke organizacije od strane ekoloških proizvođača u RH [...] onemogućuje njihovo povezivanje i djelovanje“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:97). Ti su nalazi sukladni nalazima autora ovog teksta. Međutim, spomenute su konstatacije u Akcijskom planu najčešće navedene bez konteksta pa se tako ne spominje nedostatak fizičkih i vremenskih resursa, odnosno samoeksploatacija ekoloških poljoprivrednika kao prepreka udruživanju, te se može steći dojam da je isključivi uzrok „nepostojanju udruživanja“ puka nezainteresiranost ekoloških poljoprivrednika.

Ako sektorske oblike udruživanja promatramo kroz prizmu neoendogenog razvoja, onda treba istaknuti važnost GSR-ova i SEG-ova za razvoj svijesti i okupljanje članova zajednice oko zajedničkih ideja o važnosti i poželjnosti ekološke proizvodnje. Takve zajedničke ideje nesumnjivo predstavljaju dobru podlogu za razvoj ekološke poljoprivrede i za njezin doprinos razvoju lokalne zajednice u širem smislu.

3 GSR-ovi i SEG-ovi djeluju na vrlo sličnim načelima, a glavna se razlika odnosi na stavove prema certificiranju ekološke poljoprivredne proizvodnje, pri čemu GSR-ovi prednost daju neformalnoj izgradnji povjerenja između proizvođača i potrošača, dok SEG-ovi preferiraju formalnu ekološku certifikaciju (Orlić i sur., 2019).

Međutim, tek formalniji oblici udruživanja, poput udruga i zadruga ekoloških poljoprivrednika, mogu omogućiti pristup organizacijskim i financijskim resursima koji su nužni za apliciranje na natječaje i upravljanje projektima većeg obujma, za lobiranje i utjecaj na procese izrade javnih politika, umrežavanje s inozemnim i međunarodnim udrugama i organizacijama ekoloških poljoprivrednika, a što je sve potrebno za snažniji razvoj sektora. Sudionici istraživanja koje su proveli autori ovog teksta višekratno su upozoravali na vlastitu slabu lobističku i pregovaračku moć, što potvrđuje i činjenica da je samo jedna sudionica izvijestila o osobnom sudjelovanju u procesima oblikovanja javnih politika, putem radne grupe na razini EU.

Kroz prizmu neoendogenog razvoja, uloge GSR-ova i SEG-ova s jedne, a udruga i zadruga ekoloških poljoprivrednika s druge strane, mogu se smatrati međusobno komplementarnima: GSR-ovi i SEG-ovi nezamjenjivi su kad je riječ o međusobnoj koordinaciji i okupljanju proizvođača i potrošača oko zajedničkih ideja, dok su udruge i zadruge nezaobilazne pri razvoju složenijih oblika kolektivnog djelovanja koji su potrebni za daljnje jačanje sektora ekološke poljoprivrede i njegovo povezivanje s drugim sektorima, u službi razvoja zajednice.

U Akcijskom planu uočava se da „postoje dugogodišnji i iskusni ekološki proizvođači koji imaju veliko razumijevanje ekološke proizvodnje te djeluju unutar solidarnih ekoloških grupa (SEG) koje značajno pomažu proizvođačima koji su u njih uključeni i pružaju priliku za strateški razvoj proizvodnje“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:96). To je u skladu s nalazom autora ovog teksta o većem angažmanu ekoloških poljoprivrednika u GSR-ovima i SEG-ovima nego u udrugama i zadrugama. U vezi s tim treba primijetiti da je za okupljanje oko zajedničkih ideja, putem GSR-ova i SEG-ova, dovoljna neformalna koordinacija između ekoloških poljoprivrednika, dok su složeniji organizacijski oblici, poput udruga i zadruga, zahtjevniji u pogledu organizacijskih, vremenskih, financijskih i drugih resursa te je stoga teško očekivati da će se takvi formalniji oblici udruživanja formirati „sâmi od sebe“ i isključivo odozdo prema gore.

Drugim riječima, zahtjevniji oblici organizacije traže i odgovarajuće poticaje odozgo prema dolje. U tom je smislu pohvalno da je Akcijskim planom obuhvaćeno i poticanje udruživanja ekoloških poljoprivrednika mjerom 25 koja predviđa „potpore za horizontalnu i vertikalnu suradnju sudionika u lancu opskrbe za uspostavljanje i razvoj kratkih lanaca opskrbe i lokalnih tržišta“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:131). Mjerom 21 nastojat će se pojednostaviti provedbeni propis za proizvođačke organizacije ekoloških poljoprivrednika, mjerom 22 nudit će se potpore za proizvođačke organizacije ekoloških poljoprivrednika, a mjerom 23 potpore za promociju proizvoda na unutarnjem tržištu za skupine ekoloških poljoprivrednika.

Dosadašnja istraživanja autora ovog teksta (Božić i Srbljinović, 2021; Božić i sur., 2022) pokazuju da je suradnja između sektora ekološke poljoprivrede i drugih sektora tek u povojima. Ipak, na temelju iskaza sudionika, mogu se identificirati najmanje tri sektora s kojima određena suradnja već postoji, kao i potencijal za daljnji razvoj te suradnje. Riječ je o sektorima turizma i ugostiteljstva, sektoru informacijsko-komunikacijskih tehnologija (IKT sektor) i javnom sektoru.

S obzirom na prevladavajući razvojni model samopomoći unutar sektora ekološke poljoprivrede, i suradnja s drugim sektorima za sada je uglavnom ograničena na nastojanja pojedinih mikro ekoloških poljoprivrednika za povezivanjem s pojedinim dionicima iz drugih sektora, pri čemu se, kao i unutar sektora, povremeno postižu određeni uspjesi, ali bez sustavnijeg praćenja, bilježenja, prenošenja i replikacije primjera dobrih praksi. Konkretno, troje sudionika istraživanja već je pokušalo ili ima u planu ponuditi smještajne kapacitete i na taj način spojiti ekološku poljoprivredu i seoski turizam u sklopu vlastitih ekoloških gospodarstava. Nadalje, dvoje sudionika već isporučuje vlastite proizvode kvalitetnim restoranima te uočava mogućnosti širenja tržišta za svoje proizvode u suradnji s hotelijersko-ugostiteljskim sektorom. Suvremeni gastronomski trendovi naglašavaju korištenje lokalnih i sezonskih sastojaka, a primjetan je i porast gostiju koji traže organske menije u hotelima i restoranima (Scalvedi i Saba, 2018; Vargas i sur., 2021). Kao što su već primijetili Grgić i sur. (2019:8), „Blagodat koju ima Republika Hrvatska u ponudi turističkih sadržaja te u bogatstvu kvalitetnih poljoprivrednih proizvodnih resursa za ekološku poljoprivrednu proizvodnju, prilika su za njihov jači sinergijski učinak.“

Važnost suradnje sa sektorima turizma i ugostiteljstva u Akcijskom planu prepoznata je u sklopu razvojne potrebe 14 (Povećati ponudu hrvatskih ekoloških proizvoda u turističkom i ugostiteljskom sektoru), za čije je ispunjavanje predviđena skupina mjera 26 – 28.

Istraživanja autora ovog teksta (Božić i Srbljinović, 2021; Božić i sur., 2021) potvrđuju dosadašnje nalaze da su marketing i distribucija ekoloških poljoprivrednih proizvoda putem interneta i društvenih mreža donekle poboljšani za vrijeme pandemije virusa COVID-19 (Čehić i sur., 2022), no u Hrvatskoj još uvijek nema dovoljno e-tržnica (Vukić i sur., 2020), pogotovo za ekološke proizvode. Tu se otvara prostor za suradnju s IKT sektorom.

Premda Akcijski plan sadržava detaljan opis „internet tržnice Ministarstva poljoprivrede koja omogućuje kupnju i prodaju domaćih proizvoda iz cijele Hrvatske“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:141), u stvarnosti internetska stranica „trznica.mps.hr“, baš kao ni „trznica.hr“ koju je Ministarstvo poljoprivrede najavilo još 2020. godine (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2020), u vrijeme pisanja ovog članka još uvijek nisu u funkciji.

Kad je riječ o prostoru za inovacije u ekološkoj poljoprivredi, većina sudionika istraživanja uvrstila je među najteže radne zadatke repetitivne, manualne poslove koje si nastoje olakšati korištenjem inovativnih ručnih alata i strojnih priključaka. Jedan od ekspertnih sudionika inovator je u proizvodnji ručnog alata za ekološku poljoprivredu koji proizvodi i za domaće tržište, ali većinu proizvodnje izvozi. On smatra da domaće, a pogotovo inozemno tržište, ima velik potencijal i za prihvat tehnološki naprednijih alata i strojeva, poput poljoprivrednih robota i dronova. Drugi ekspertni sudionik sudjelovao je u razvoju mobilne aplikacije za zakup i digitalno upravljanje ekološkim vrtovima i ona se pokazala uspješnom. Ti primjeri pokazuju da zelena i digitalna tranzicija, koja se često spominje u raznim strateškim dokumentima, postoji i u stvarnosti, i to u obliku znatnih mogućnosti suradnje između sektora ekološke poljoprivrede i IKT sektora u službi ruralnog razvoja.

Nekoliko sudionika istraživanja koje su proveli autori ovog teksta istaknulo je mogućnosti razvoja suradnje s javnim sektorom spominjući dječje vrtiće, škole i bolnice kao javne ustanove koje bi trebale biti zainteresirane za ponudu ekoloških poljoprivrednih proizvoda svojim korisnicima, što bi ekološkim poljoprivrednicima omogućilo daljnje širenje tržišta. Važnost suradnje s javnim sektorom u području zelene javne nabave u Akcijskom planu prepoznata je u sklopu razvojnih potreba 16 (Povećati količinu hrvatskih ekoloških proizvoda u svrhu provedbe zelene javne nabave), 17 (Povećati potražnju za hrvatskim ekološkim proizvodima od strane institucija obveznika Zakona o javnoj nabavi) i 18 (Povećati potrošnju ekoloških proizvoda u školama u svrhu osiguranja zdravije prehrane djece), čije je ispunjavanje predviđeno skupinom mjera 32 – 36.

Među hrvatskim županijama postoje poprilične razlike u pogledu usmjerenja prema ekološkoj poljoprivredi. Zagrebačka županija već nekoliko godina prednjači i nije čekala donošenje nacionalnog Akcijskog plana, nego je još 2020. godine donijela vlastiti Program razvoja ekološke poljoprivrede u Zagrebačkoj županiji do 2030. godine – akcijski plan u kojemu, kao jednu od „središnjih mjera“, ističe „uvođenje ekohrane u škole, vrtiće i druge javne institucije“ (Karoglan Todorović i Znaor, 2020:55). U trenutku pisanja ovog rada u tijeku je pilot projekt zelene javne nabave eko hrane u Gradu Zagrebu, u koji je uključena 31 osnovna škola (Grad Zagreb, 2024).

Već postoji određena suradnja ekološkog poljoprivrednog sektora s obrazovnim ustanovama i akademskom zajednicom, koja se za sada ogleda u posjetima studenata ekološke poljoprivrede pojedinim ekološkim poljoprivrednim gospodarstvima, u sudjelovanju ekoloških poljoprivrednika u anketnim i drugim sličnim istraživanjima koja provode pojedine akademske ustanove, a jedna je sudionica izvijestila o vlastitom predavanju o ekološkoj poljoprivredi održanom na poziv jedne srednje škole. Drugim riječima, i na području suradnje s obrazovnim ustanovama i akademskom zajednicom ostaje dosta prostora za napredak.

U Akcijskom planu, u sklopu razvojne potrebe 19 (Povećati inovacije u sektoru ekološke proizvodnje, razvoj novih proizvoda, proizvodnih procesa, tehnologija), spominje se da je potrebno „staviti naglasak na suradnju znanstvene zajednice s ekološkim proizvođačima na terenu“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:107). Konkretno, mjerom 38 potiče se suradnju znanstvenih institucija i ekoloških poljoprivrednika – pilot gospodarstava potporama za „istraživanje i razvoj novih tehnologija, provedbu analiza potrebnih za unaprjeđenje ekološke poljoprivrede (npr. analiza tla, analiza stajskog gnoja, analiza komposta, analiza poljoprivrednih proizvoda na možebitne rezidue pesticida, analiza kvalitete krajnjih proizvoda na nedozvoljene rezidue), provedbe analiza potrebnih za unaprjeđenje ekološkog uzgoja morske i slatkovodne ribe“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:138).

Na međusektorskoj razini Europska unija potiče lokalni razvoj vođen zajednicom (eng. *community led local development* – *CLLD*) putem lokalnih akcijskih grupa (LAG-ova), teritorijalno organiziranih oblika „partnerstva između predstavnika javnog, gospodarskog i civilnog sektora u ruralnim područjima“ (Baturina i sur., 2023:166). LAG-ovi su zamišljeni kao nositelji lokalnog razvoja vođenog zajednicom putem međusektorske suradnje širokog spektra uključenih dionika.

Istraživanje autora ovog teksta pokazalo je da u pogledu uključenosti hrvatskih mikro ekoloških poljoprivrednika u LAG-ove ima poteškoća. Svega je petero sudionika istraživanja navelo da su članovi nekog LAG-a, od kojih je samo troje navelo primjere suradnje s LAG-om, putem organizacije zelene tržnice, dodatne izobrazbe i nabave opreme. Većina sudionika navela je da ne vidi koristi od suradnje s LAG-ovima, nekoliko sudionika pokušalo je surađivati, ali su doživjeli negativna iskustva te odustali, a jedan sudionik nije uopće informiran o LAG-ovima. Ukratko, mogućnosti jačanja suradnje sektora mikro ekološke poljoprivrede s drugim sektorima putem LAG-ova u Hrvatskoj za sada su slabo korištene.

Nažalost, LAG-ovi se ni u Akcijskom planu ne spominju, premda u širem Strateškom planu Zajedničke poljoprivredne politike 2023. – 2027. (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023b), na koji se Akcijski plan često poziva, LAG-ovi zauzimaju važno mjesto.

5. DISKUSIJA

Većina sudionika istraživanja istaknula je da je nedovoljno jasno strateško opredjeljenje jedna od glavnih prepreka za razvoj ekološke poljoprivrede (Božić i Sribljinić, 2022). U tom svjetlu već sâmo donošenje Akcijskog plana, obim tog važnog dokumenta i solidna razina razrade planom predviđenih mjera, predstavljaju velik korak naprijed za hrvatsku ekološku poljoprivredu, koji treba pozdraviti i poduprijeti. Kritičke opaske koje slijede treba shvatiti kao napor k daljnjem unapređivanju ovog dokumenta, odnosno eventualnih pratećih dokumenata kojima će se Akcijski plan dopunjavati i razrađivati. Premda je Akcijski plan detaljno raspisan, valja primijetiti da u njemu nema riječi o tome hoće li Hrvatska nastojati ostvariti cilj da 25% ukupno korištenih poljoprivrednih površina bude u ekološkom uzgoju do 2030. godine. Spominje se doduše, da su taj cilj zacrtala tijela Europske unije kao ukupno željeno postignuće svih država članica do 2030. godine. Međutim, umjesto jasnog opredjeljenja, Hrvatska je svoju viziju razvoja ekološke poljoprivrede do 2030. godine iscrtala sljedećim riječima: „Održiv i konkurentan sektor hrvatske ekološke poljoprivrede i akvakulture, usklađen sa standardima visoke kvalitete te podržan učinkovitim upravljanjem prirodnim resursima i digitalizacijom“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:12). Taj se zaokret prema kvaliteti može tumačiti dvojako: s jedne strane kao hvalevrijednu usmjerenost na kvalitetu naspram kvantitete, a s druge strane kao izbjegavanje jasnog opredjeljenja kad je riječ o doprinosu Hrvatske „europskoj viziji od 25%“. Budući da je u Akcijskom planu kao „realan“ predstavljen scenarij da će do 2030. godine postotak obrađenih površina pod ekološkim uzgojem, u odnosu na ukupne obrađene poljoprivredne površine u Hrvatskoj, iznositi približno 12,04%, dakle dvostruko manje od europskog cilja, moglo bi se zaključiti da je ipak riječ o izbjegavanju jasnog opredjeljenja.⁴

⁴ Rast površina pod ekološkom proizvodnjom nije jedini pa čak nužno ni najbolji pokazatelj razvoja ekološke poljoprivrede (Argyropoulos i sur., 2013), ali se taj pokazatelj najčešće koristi i uglavnom se smatra dovoljno dobrim za prvi uvid u dinamiku razvoja.

Za razliku od relativno skromnih ambicija u nacionalnom Akcijskom planu, Zagrebačka županija u svom Programu razvoja ekološke poljoprivrede izražava maksimalnu razinu ambicije do 2030. godine: „1. sto posto poljoprivrednih površina pod ekološkim uzgojem, 2. sto posto ekohrane u vrtićima, školama i bolnicama, 3. u svim restoranima i seoskom turizmu imati ekolojelovnik“ (Karoglan Todorović i Znaor, 2020:6). Dok se razina ambicija izraženih u Akcijskom planu na nacionalnoj razini čini suviše skromnom, Program razvoja ekološke poljoprivrede u Zagrebačkoj županiji vjerojatno postavlja suviše ambiciozne ciljeve, što se donekle može opravdati željom da se dosadašnja stopa razvoja što više ubrza.

Što se tiče već spomenutog „realnog scenarija“ iz nacionalnog Akcijskog plana, predviđena stopa rasta poljoprivrednih površina pod ekološkim uzgojem odgovara, više-manje, ekstrapoliranom trendu dosadašnjeg rasta, koji se, kao što je već konstatirano, odvijao pod razvojnim režimom samopomoći. Drugim riječima, pretpostavlja se da će učinci mjera koje predlaže Akcijski plan, realno biti dovoljni samo za održavanje dosadašnjih stopa rasta. Stoga se može postaviti pitanje gdje su tu dodatni, „multiplikativni“ učinci predviđenih mjera kojima bi se ubrzao dosadašnji sektorski razvoj.

Odgovor se možda krije u nedostatku ideja o tome kako ubrzati dosadašnji razvoj sektora ekološke poljoprivrede, što nas vraća na neoendogeni razvojnu paradigmu kao i na pitanje u kojoj su mjeri temeljne postavke neoendogenog razvoja zastupljene u Akcijskom planu.

Premda se u Akcijskom planu neoendogeni razvoj ne spominje eksplicitno, dokument pridaje pozornost suradnji na više razina, pored ostalog i sektorskoj i međusektorskoj suradnji. Suradnja u projektima na lokalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini prepoznata je tako među razvojnim prilikama u SWOT analizi kao „sudjelovanje dionika sustava ekološke poljoprivrede u provedbi projekata lokalne, regionalne i međudržavne suradnje“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:98).

U praksi, kad je riječ o mjerama za poticanje razvoja ekološke poljoprivrede, valja zamijetiti da od ukupno 40 predviđenih mjera, za pet mjera unutar četvrte grupe mjera (Udruživanje proizvođača i trženje ekoloških proizvoda), predviđeni korisnici su udruge, proizvođačke organizacije i drugi oblici udruživanja ekoloških poljoprivrednika, no ni Hrvatski savez udruga ekoloških proizvođača, kao krovna nacionalna udruga ekoloških poljoprivrednika, ni druge udruge, proizvođačke organizacije, zadruge, GSR-ovi, SEG-ovi i ostali oblici udruživanja na lokalnim razinama, nisu predviđeni ni kao nositelji ni barem kao sunositelji provedbe neke od mjera.⁵ S te se strane Akcijski plan može ocijeniti kao pretežno usmjeren odozgo prema dolje. Pohvalno je što Akcijski plan

⁵ Da (su)nositeljstvo udruga u provedbi mjera predviđenih akcijskim planovima nije neuobičajeno pokazuje primjer Akcijskog plana za razdoblje od 2022. do 2024. godine uz Strategiju sprječavanja korupcije za razdoblje od 2021. do 2030. godine, u kojemu je Hrvatska udruga poslodavaca nositelj, a udruga Global Compact Mreža Hrvatska, koja još nije ni registrirana u Registru udruga, sunositelj nekih mjera (Ministarstvo pravosuđa i uprave RH, 2022).

obuhvaća i Okvir za praćenje i vrednovanje, ali tim okvirom nije do kraja artikulirana povratna veza s razine samoniklih (eng. *grassroots*) ekoloških poljoprivrednika prema višim razinama odlučivanja unutar sektora.

S druge strane, za neke mjere za koje bi bilo logično očekivati inicijativu s viših razina poput nacionalne, oblici takve inicijative ostaju nedovoljno razrađeni. Tipičan primjer predstavljaju biookruzi koji se u dokumentu spominju nekoliko puta, ali u prilično uopćenim formulacijama: „Jedan od načina iskorištavanja potencijala turizma za prodaju ekoloških proizvoda u Hrvatskoj mogli bi biti biookruzi čiju uspostavu navodi i Europska komisija u okviru Akcijskog plana za razvoj ekološkog sektora“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:80). Spominjanje biookruga ili „organskih regija“ kao inovativnih oblika međusektorskog umrežavanja u službi ruralnog razvoja, koji su potekli iz neoendogene razvojne paradigme (Stotten i sur., 2017), svakako je pohvalno. Međutim, osim navođenja jednog primjera dobre prakse biookruga iz Italije (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:38), Akcijski plan ne sadrži gotovo nikakve smjernice o tome kako bi se u hrvatskoj praksi razvijali biookruzi, ni kakva bi, u tom smislu, trebala biti podjela uloga između državne uprave, lokalne i regionalne samouprave, ekoloških poljoprivrednika i njihovih udruga te ostalih dionika.

Premda je Akcijski plan strateški dokument nacionalne razine, u njemu bi se ipak moglo očekivati više smjernica za operacionalizaciju pojedinih mjera na razinama regionalne i lokalne samouprave. Primjerice, premda se u Akcijskom planu to ne spominje, valja istaknuti da bi se, kada bi ostale županije slijedile pozitivni iskorak Zagrebačke županije te donijele vlastite regionalne strateške dokumente, time znatno poduprla provedba spomenutih mjera Akcijskog plana.

Valja također pohvaliti zamisao da se Akcijski plan temelji i na podacima prikupljenima izravno od poljoprivrednih proizvođača, kao i od potrošača prehrambenih proizvoda. Međutim, i s tim u vezi treba iznijeti nekoliko kritičkih opaski.

Opće je poznato da je uzorkovanje jedan od ključnih preduvjeta valjanog anketnog istraživanja. Valja istaknuti da anketno istraživanje provedeno u svrhu prikupljanja podataka za izradu Akcijskog plana nije provedeno na nacionalno reprezentativnim uzorcima koji bi zrcalili populaciju, nego na prigodnim uzorcima. Uzorak proizvođača obuhvatio je konvencionalne i ekološke poljoprivrednike (N=2270). Od tog broja 943 su bila ekološki poljoprivrednici, 610 se bavi dijelom ekološkom, a dijelom konvencionalnom, dok se 717 poljoprivrednika bavi samo konvencionalnom proizvodnjom. I bez uvida u postotke (koji, n.b., uopće nisu izneseni) već je na prvi pogled vidljivo da omjer ekoloških naspram konvencionalnih i mješovitih poljoprivrednika u uzorku drastično odstupa od stanja u populaciji. Naime, godine 2022. u Hrvatskoj je bilo 6.512 registriranih ekoloških poljoprivrednih subjekata (Državni zavod za statistiku, 2023), dok je ukupan broj poljoprivrednih subjekata u 2022. godini iznosio 166 430 (Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, 2022) – dakle manje od 4% poljoprivrednih subjekata u Hrvatskoj čine ekološki certificirani subjekti.

Slične probleme ima i uzorak kupaca prehrambenih proizvoda. Upitnik su ispunila 593 ispitanika, no najveći broj njih, ukupno 49%, dolazi iz Grada Zagreba (244) i Zagre-

bačke županije (53), što znači da su u istraživanju podzastupljene sve ostale županije, odnosno regije. Problemi uzorkovanja u Akcijskom planu nisu uopće spomenuti, premda se znatan dio Akcijskog plana temelji na podatcima iz tih dvaju anketnih istraživanja. Nadalje, u analizi rezultata anketnih istraživanja nedostaje inferencijalna statistika zbog čega nije moguće zaključivanje s uzorka na populaciju. Uslijed spomenutih problema s uzorkovanjem i statističkom obradom, podatci izneseni u Akcijskom planu ne odgovaraju razini ambicije da budu „ključni za utvrđivanje stanja ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj“ (Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023a:39).

6. ZAKLJUČCI

Što se tiče neoendogenog pristupa razvoju ekološke poljoprivrede, može se zaključiti da su neke postavke neoendogene paradigme zastupljene u Akcijskom planu, premda još uvijek u nedovoljnoj mjeri. Prepoznato je da razvoj temeljen na samopomoći ne može biti dugoročno održiv te da razvoj treba osmišljavati višerazinski. Ipak, predviđene akcijske mjere koncipirane su uglavnom odozgo prema dolje, uz nedovoljno (su)nositeljstvo udruga i ostalih oblika udruživanja na regionalnim i lokalnim razinama. Protokol povratnih informacija odozdo prema gore, o provedbi mjera i općoj uspješnosti Akcijskog plana, nije dovoljno razrađen, kao ni načini na koje bi jedinice lokalne i regionalne samouprave izradom vlastitih akcijskih planova mogle pridonijeti ostvarivanju ciljeva zacrtanih na nacionalnoj razini.

Uspoređujući rezultate istraživanja koje su proveli autori ovog teksta s mjerama Akcijskog plana možemo zaključiti da su najvažnije prepreke i problemi identificirani istraživanjem uočeni i u Akcijskom planu te da su Planom predviđene mjere kojima će se te prepreke i problemi nastojati rješavati, no predviđene mjere u nekim slučajevima vjerojatno neće biti dovoljne.

Konkretno, u Akcijskom planu prepoznata je važnost unutarsektorske suradnje, s tim da je mjera usmjerenih prema proizvođačkim organizacijama i skupinama ekoloških poljoprivrednika moglo biti i više te su takve organizacije i skupine mogle biti još aktivnije uključene i kao (su)nositelji pojedinih mjera. Razvoj složenijih organizacijskih oblika poput udruga i zadruga, zahtijeva resurse koje nije uvijek moguće osigurati odozdo, nego su potrebni i snažniji poticaji odozgo, osobito u ranim fazama razvoja u kojima se velika većina hrvatskih udruga ekoloških poljoprivrednika sada nalazi.

U Akcijskom planu prepoznate su i neke mogućnosti za razvoj međusektorske suradnje, kao što su suradnja s javnim sektorom i sektorima turizma i ugostiteljstva. Još uvijek su nedovoljno prepoznate mogućnosti suradnje s IKT sektorom, posebno u vezi s primjenom naprednih tehnologija u ekološkoj poljoprivredi. Nadalje, predviđene mjere jačanja suradnje ekoloških poljoprivrednika sa znanstvenim ustanovama usmjerene su uglavnom na agrotehničku domenu, što je dobro za početak, ali u budućnosti bi suradnju trebalo širiti i na područje socijalno-ekoloških aspekata ekološke poljoprivrede. Primjerice, promišljanja neoendogenog razvoja i razvoja biookruga potječu upravo iz društvenih znanosti. Stoga bi snažnije uključivanje stručnjaka za probleme ruralnog ra-

zvoja u, primjerice, razradu modela biookruga koji su u Akcijskom planu tek dotaknuti, moglo pridonijeti bržem razvoju tih novih oblika međusektorske suradnje. Mogućnosti i potrebe za suradnjom i umrežavanjem putem LAG-ova nisu ni spomenute te u tom smislu Akcijski plan ne daje naznake da će se problem uključivanja ekoloških poljoprivrednika u LAG-ove početi rješavati.

Što se tiče rušenja ostalih prepreka razvoju ekološke poljoprivrede, već sama izrada Akcijskog plana dobrodošao je korak prema otklanjanju nedoumica, koje postoje među hrvatskim ekološkim poljoprivrednicima, u vezi sa strateškim opredjeljenjem „za“ ekološku poljoprivredu u Hrvatskoj, s tim što je to opredjeljenje u Akcijskom planu moglo biti još snažnije i ambicioznije izraženo, u skladu s jasno proklamiranim ciljem Europske unije da 25% ukupno korištenih poljoprivrednih površina bude u ekološkom uzgoju do 2030. godine.

Cilj komentara iznesenih u ovom radu jest pomoći da iskorak hrvatske poljoprivrede prema ekološkom uzgoju, koji je Akcijskim planom već učinjen, dobije na zamahu. Neke od tih komentara moguće je uvažiti već tijekom provedbe Akcijskog plana. Primjerice, prikupljanje povratnih informacija odozdo prema gore, o percepciji provedbe Akcijskog plana među proizvođačima i potrošačima moguće je putem anketnog istraživanja, sličnog onome na kojemu je Akcijski plan već utemeljen, samo uz pažljiviju primjenu standardne metodologije, slijedom napatka koji su ranije izneseni. Nadalje, bude li se doista krenulo s uspostavom biookruga, bit će nužno „u hodu“ promišljati i razrađivati načela njihova razvoja. Također, jedinice lokalne i regionalne samouprave koje žele poticati razvoj ekološke poljoprivrede sada imaju na raspolaganju nacionalni Akcijski plan i ranije spomenuti Program razvoja ekološke poljoprivrede u Zagrebačkoj županiji do 2030. godine. Ti dokumenti predstavljaju podlogu na koju se, uz ponešto vlastite inicijative i nužnih prilagodbi vlastitim regionalnim ili lokalnim specifičnostima, jedinice lokalne i regionalne samouprave mogu osloniti i nastaviti razrađivati mjere jačanja ekološke poljoprivrede na regionalnim, odnosno lokalnim razinama.

ZAHVALE

Rad je izrađen na temelju istraživanja provedenih u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta „Socioekonomski čimbenici mikro i malog poduzetništva u ekološkoj proizvodnji hrane“ koji je, putem institucionalne potpore znanstvenim istraživanjima, financirao Filozofski fakultet sredstvima dodijeljenima od Sveučilišta u Zagrebu.

Veliko hvala profesorici Slobodanki Martan na lekturi rada.

LITERATURA

- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju. (2022). *Upisnik poljoprivrednika: broj PG-a 31. 12. 2022.* URL: https://www.aprrrr.hr/wp-content/uploads/2023/01/Upisnik_poljoprivrednika_broj_PG-a_2022_12_31.xlsx (31. 1. 2024.)
- Arapović, J. i Bokan, N. (2018). Ekološka modernizacija i ruralni razvoj: između teorije i prakse. *Agroecologia Croatica*, 8(1): 94-102.
- Argyropoulos, C., Tsiafouli, M. A., Sgardelis, S. P. i Pantis, J. D. (2013). Organic Farming without Organic Products. *Land Use Policy*, 32: 324-328.
- Baturina, D., Bežovan, G. i Pavić-Rogošić, L. (2023). Analiza mogućnosti i ograničenja djelovanja LAG-ova u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 61(1): 165-196.
- Bock, B. B. (2016). Rural Marginalisation and the Role of Social Innovation: A Turn Towards Nexogenous Development and Rural Reconnection. *Sociologia Ruralis*, 56(4): 552-573.
- Bokan, N. i Obad, O. (2018). Nevidljivi Dubrovnik: istraživanje razvojnih perspektiva u ruralnoj lokalnoj zajednici. *Etnološka tribina*, 48(41): 213-237.
- Božić, J. i Srbljinović, A. (2021). Micro Entrepreneurship in Organic Production of Fruits and Vegetables in Croatia: From Self-Help to Neoendogenous Development. *Journal of Rural Studies*, 88: 239-248.
- Božić, J. i Srbljinović, A. (2022). Prepreke razvoju ekološke poljoprivrede u Republici Hrvatskoj. Izlaganje na panel raspravi „Socijalnoekološki izazovi razvoja ekološke poljoprivrede u kontekstu ruralnog razvoja“, Zagreb, 20. prosinca 2021. URL: https://secrural.ffzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2021/12/4.-Bozic-Srbljinovic_Prepreke-razvoju-EP.pdf (17. 6. 2024.)
- Božić, J., Srbljinović, A. i Herak, A. (2021). Organska proizvodnja voća i povrća u Hrvatskoj u doba COVID-19 pandemije. U: Primorac, J., Kuti, S. i Marelić, M. (ur.), *Hrvatsko društvo i COVID-19 pandemija: Kriza kao prilika? – Zbornik sažetaka VIII. Nacionalnog kongresa Hrvatskog sociološkog društva, Zagreb, 20. – 21. svibnja 2021.* (str. 20). Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Božić, J., Srbljinović, A. i Herak, A. (2022). Sustainability in the Eye of the Farmer: Perceptions of Sustainability Among Croatian Micro Entrepreneurs in Organic Production of Fruits and Vegetables. *Current Research in Environmental Sustainability*, 4: članak br. 100191.
- Bokan, N., Štambuk, M. i Žutinić, Đ. (2019). Wishes Versus Capacities: Organic Farmers and Potential for Cooperation. *Agriculturae conspectus scientificus*, 84(4): 407-415.
- Braun, V. i Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77-101.
- Braun, V. i Clarke, V. (2024). Supporting Best Practice in Reflexive Thematic Analysis Reporting in *Palliative Medicine*: A Review of Published Research and Introduction to the *Reflexive Thematic Analysis Reporting Guidelines* (RTARG). *Palliative Medicine*, 38(6): 608-616.

- Bušljeta Tonković, A. (2017). Koncept održivog ruralnog turizma: primjeri dobre prakse u Lici. U: Bušljeta Tonković, A., Holjevac, Ž., Brlić, I. i Šimunić, N. (ur.), *Koga (p)održava održivi razvoj? Prinosi promišljanju održivosti ruralnih područja u Hrvatskoj* (str. 147–167). Zagreb: Institut Ivo Pilar.
- Bušljeta Tonković, A., Puđak, J. i Šimleša, D. (2018). Social Entrepreneurship as a Supporting Model for Sustainable Rural Development: A Case Study of Central Lika (Croatia). *Socijalna ekologija*, 27(1): 3-26.
- Campbell H., Rosin C., Norton, S., Carey, P., Bengé, J. i Moller, H. (2010). Examining the Mythologies of Organics: Moving Beyond the Organic/Conventional Binary? U: Lawrence, G., Lyons, K. i Wallington, T. (ur.) *Food Security, Nutrition and Sustainability* (str. 238–251). London: Earthscan.
- Chatzichristos, G., Nagopoulos, N. i Poulimas, M. (2021). Neo-Endogenous Rural Development: A Path Toward Reviving Rural Europe. *Rural Sociology*, 86(4): 911-937.
- Cierpka, T. i Geier, B. (2003). A Social Agenda for Organic Agriculture. U: Jones, D., Poincet, T., Patterson, M. i Bénicourt, F. (ur.), *Organic Agriculture: Sustainability, Markets and Policies* (str. 171–173). Paris: OECD i Wallingford: CABI Publishing.
- Čehić, A., Šugar Korda, T., Oplanić, M. i Brščić, K. (2022). Internet Use as a Form of Direct Sales for Agro-Food Products – Empirical Evidence Before and During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Central European Agriculture*, 23(1): 220-231.
- De Rubertis, S. (2020). Foreword. U: Cejudo, E. i Navarro, F. (ur.), *Neoendogenous Development in European Rural Areas: Results and Lessons* (str. v-x). Cham: Springer.
- Državni zavod za statistiku. (2023). *Eko-statistika 2023*. URL: <https://poljoprivreda.gov.hr/ekoloska-poljoprivreda-96/96> (31. 1. 2024.)
- Europska komisija. (2003). Preporuka Komisije od 6. svibnja 2003. vezano uz definiciju mikro, malih i srednjih poduzeća (priopćena pod brojem dokumenta C(2003) 1422). Bruxelles: Europska komisija. URL: <https://eur-lex.europa.eu/HR/legal-content/summary/micro-small-and-medium-sized-enterprises-definition-and-scope.html> (17. 3. 2024.)
- Europska komisija. (2020). *Strategija „od polja do stola“ za pravedan, zdrav i ekološki prihvatljiv prehrambeni sustav*. Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija COM(2020) 381 final. Bruxelles: Europska komisija. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0381> (17. 1. 2024.)
- Europska komisija. (2021). *Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija o Akcijskom planu za razvoj ekološkog sektora* COM(2021) 141 final. Bruxelles: Europska komisija. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0141&qid=1711364863524> (25. 3. 2024.)
- Europska komisija. (2023). *Organic Farming in the EU: A Decade of Organic Growth*. Bruxelles: Europska komisija, Glavna uprava za poljoprivredu i razvoj. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/document/download/df01a3c7-c0fb-48f1-8eca-ce452ea-4b8c2_en?filename=agri-market-brief-20-organic-farming-eu_en.pdf (27. 3. 2024.)

- Eurostat. (2020). *Agriculture, Forestry and Fishery Statistics: 2020 Edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/12069644/KS-FK-20-001-EN-N.pdf> (16. 1. 2024.)
- Eversole, R. i Campbell, P. (2023). Building the Plane in the Air: Articulating Neo-Endogenous Rural Development From the Ground Up. *Journal of Rural Studies*, 101: članak br. 103043.
- Gajdić, D., Mesić, Ž. i Petljak, K. (2021). Preliminary Research About Producers' Perceptions of Relationship Quality With Retailers in the Supply Chain of Organic Food Products in Croatia. *Sustainability*, 13(24): članak br. 13673.
- Galt, R. E. (2013). The Moral Economy is a Double-Edged Sword: Explaining Farmers' Earnings and Self-Exploitation in Community-Supported Agriculture. *Economic Geography*, 89(4): 341-365.
- Gkartzios, M. i Scott, M. (2014). Placing Housing in Rural Development: Exogenous, Endogenous and Neo-Endogenous Approaches. *Sociologia Ruralis*, 54(3): 241-265.
- Gkartzios, M. i Lowe, P. (2019). Revisiting Neo-Endogenous Rural Development. U: Scott, M., Gallent, N. i Gkartzios, M. (ur.), *The Routledge Companion to Rural Planning* (str. 159–169). Abingdon: Routledge.
- Grad Zagreb. (2024). *Osnovne škole u Zagrebu uskoro dobivaju ekološki i lokalno proizvedenu hranu*. URL: <https://www.zagreb.hr/osnovne-skole-u-zagrebu-uskoro-dobivaju-ekoloski-i/194454> (19. 1. 2024.)
- Granberg, L., Andersson, K. i Kovách, I. (2015). Introduction: LEADER as an Experiment in Grass-Roots Democracy. U: Granberg, L., Andersson, K. i Kovách, I. (ur.), *Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-Roots Experiences of the LEADER Programme* (str. 1–12). Farnham: Ashgate.
- Grgić, I., Ivanković, M., Čagalj, M., Miličević, M. i Zrakić Sušac, M. (2019). Ekološka poljoprivredna proizvodnja Hrvatske i turizam. *Glasnik za zaštitu bilja*, 42(4):8-13.
- Guest, G., MacQueen, K. M. i Namey, E. E. (2011). *Applied Thematic Analysis*. Thousand Oaks: SAGE.
- Guthman, J (2014). *Agrarian Dreams: The Paradox of Organic Farming in California*. Drugo izdanje. Berkeley: University of California Press.
- Ham, M., Pap, A. i Štimac, H. (2015). Eco-Food Production and Market Perspectives in Croatia. U: Šegetlija, Z. i Dujak, D. (ur.), *Proceedings of the 15th International Scientific Conference Business Logistics in Modern Management* (str. 93–109). Osijek: Ekonomski fakultet u Osijeku.
- Jovančević, M. i 25 suradnika. (2016). *Godine prve: zašto su važne*. IX. prošireno izdanje. Zagreb: udžbenik.hr.
- Karoglan Todorović, S. i Znaor, D. (2020). *Program razvoja ekološke poljoprivrede u Zagrebačkoj županiji do 2030. godine – akcijski plan*. Zagreb: Zagrebačka županija i Agro Eko d.o.o. URL: https://www.zagrebacka-zupanija.hr/media/filer_public/5e/48/5e48c07b-5b53-4d0b-aa06-57103d275d9f/program_razvoja_ekoloske_poljoprivrede_u_zagrebackoj_zupaniji_do_2030_godine_-_akcijski_plan.pdf (19. 1. 2024.)

- Knapp, S. i van der Heijden, M. G. A. (2018). A Global Meta-Analysis of Yield Stability in Organic and Conservation Agriculture. *Nature Communications*, 9: članak br. 3632.
- Lončarić, R., Lončarić, Z. i Tolušić, Z. (2016). What Croatian Farmers Think About Situation in Agriculture? *European Scientific Journal*, 12(10):335-347.
- Lowe, P., Ray, C., Ward, N., Wood, D. i Woodward, R. (1998). *Participation in Rural Development: A Review of European Experience*. Newcastle: Centre for Rural Economy, University of Newcastle. URL: https://eprints.ncl.ac.uk/file_store/production/148437/03FBC65B-FDF9-48EC-95F0-37FCD32EA677.pdf (31. 1. 2024.)
- Maitre, L. i 30 suradnika (2021). Early-life environmental exposure determinants of child behavior in Europe: A longitudinal, population-based study. *Environment International*, 153: članak br. 106523.
- Maleković, S. (2002). Oslonac na razvitak „odozdo“ i lokalne razvojne inicijative – moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj? U: Štambuk, M., Rogić, I. i Mišetić, A. (ur.), *Prostor iza: Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (str. 305–332). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Marango, S., Bosworth, G. i Curry, N. (2020). Applying neo-endogenous development theory to delivering sustainable local nature conservation. *Sociologia Ruralis* 61(1):116-140.
- Ministarstvo poljoprivrede RH. (2020). Ministarstvo poljoprivrede pokrenulo Tržnica.hr gdje se mogu kupiti poljoprivredni proizvodi iz cijele Hrvatske. URL: <https://poljoprivreda.gov.hr/vijesti/ministarstvo-poljoprivrede-pokrenulo-trznica-hr-gdje-se-mogu-kupiti-poljoprivredni-proizvodi-iz-cijele-hrvatske/3983> (29. 1. 2024.)
- Ministarstvo poljoprivrede RH. (2023a). *Nacionalni akcijski plan razvoja ekološke poljoprivrede 2023. – 2030*. URL: https://poljoprivreda.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/pristup_info/zakoni_propisi/zakoni_poljoprivreda/ekoloska/NAP%202023-2030_compressed.pdf (11. 1. 2024.)
- Ministarstvo poljoprivrede RH. (2023b). *Strateški plan Zajedničke poljoprivredne politike 2023. – 2027*. URL: <https://ruralnirazvoj.hr/sp-zpp/> (29. 1. 2024.)
- Ministarstvo pravosuđa i uprave RH. (2022). *Akcijski plan za razdoblje od 2022. do 2024. godine uz Strategiju sprječavanja korupcije za razdoblje od 2021. do 2030. godine*. URL: <https://mpu.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Antikorupcija/dokumenti/Akcijski%20planovi%20-%20Strategija%202022-2030/Akcijski%20plan%20-%202022-2024.pdf> (12. 1. 2024.)
- Navarro, F. i Cejudo, E. (2020). Experiences and Shared Lessons. U: Cejudo, E. i Navarro, F. (ur.), *Neoendogenous Development in European Rural Areas: Results and Lessons* (str. 301–304). Cham: Springer.
- Orlić, O. (2014). Grupe solidarne razmjene – počeci ekonomije solidarnosti u Hrvatskoj. *Etnološka tribina*, 44(37): 72-88.
- Orlić, O., Čeh Časni, A. i Dumančić, K. (2019). Community-supported agriculture as collaborative practice: Interdisciplinary analysis. U: Travlou, P. i Ciolfi, L.

- (ur.), *Ethnographies of Collaborative Economies – Conference Proceedings* (članak br. 11). Edinburgh: University of Edinburgh. URL: <http://sharingandcaring.eu/sites/default/files/files/Paper11%20Orl%C3%ADc%20etal.pdf> (29. 12. 2023.)
- Pejnović, D., Ciganović, A. i Valjak, V. (2012). Ekološka poljoprivreda Hrvatske: problemi i mogućnosti razvoja. *Hrvatski geografski glasnik*, 74(1): 141-159.
- Poljanec Borić, S., Bušljeta Tonković, A. i Šimunić, N. (2017). Sociodemografska analiza Podgorja: od prostorno-zavičajnog okruženja do „clustera doživljaja“. *Senjski zbornik*, 44(1): 517-553.
- Puđak, J. i Bokan, N. (2011). Ekološka poljoprivreda – indikator društvenih vrednota. *Sociologija i prostor*, 49(2): 137-163.
- Rahman, A., Baharlouei, P., Koh, E. H. Y., Pirvu, D. G., Rehmani, R., Arcos, M. i Puri, S. (2024). A Comprehensive Analysis of Organic Food: Evaluating Nutritional Value and Impact on Human Health. *Foods*, 13(2): članak br. 208.
- Ray, C. (2001). *Culture Economies: A Perspective on Local Rural Development in Europe*. Newcastle: Centre for Rural Economy, University of Newcastle.
- Ray, C. (2006). Neo-Endogenous Rural Development in the EU. U: Cloke, P., Marsden, T. i Mooney, P. (ur.), *The Handbook of Rural Studies* (str. 278–291). Thousand Oaks: SAGE.
- Sarjanović, I. (2014). The Role of Community Supported Agriculture in the Development of Organic Agriculture in Croatia. *Geoadria*, 19(1): 1-25.
- Scalvedi, M. L. i Saba, A. (2018). Exploring Local and Organic Food Consumption in a Holistic Sustainability View. *British Food Journal*, 120(4): 749-762.
- Slavuj Borčić, L. (2020). Kratki opskrbeni lanci u Hrvatskoj – perspektiva ekoloških poljoprivrednih proizvođača uključenih u grupe solidarne razmjene. *Hrvatski geografski glasnik*, 82(1): 5-33.
- Stotten, R., Bui, S., Pugliese, P., Schermer, M. i Lamine, C. (2017). Organic Values-Based Supply Chains as a Tool for Territorial Development: A Comparative Analysis of Three European Organic Regions. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 24(1): 135-154.
- Šugar, T., Brščić, K. i Kocković Zaborski, T. (2020). The Opinion of Producers of Organic Food Products About the Possibilities of Organic Agriculture Development in Croatia. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 8(1): 455-469.
- Vargas, A. M., de Moura, A. P., Deliza, R. i Cunha, L. M. (2021). The Role of Local Seasonal Foods in Enhancing Sustainable Food Consumption: A Systematic Literature Review. *Foods*, 10(9): članak br. 2206.
- Vukić, J., Balić, A., Bilić, J., Kalinić A., Nekić, M., Štih, E. i Rajčić, L. (2020). Digitalizacijom prodaje poljoprivrednih proizvoda prema otpornosti lokalnih zajednica na krizne situacije. *Agroeconomia Croatica*, 10(1): 96-105.
- Ward, N., Atterton, J., Kim, T.-Y., Lowe, P., Phillipson, J. i Thompson, N. (2005). *Universities, the Knowledge Economy and 'Neoendogenous Rural Development'*. Newcastle: Centre for Rural Economy, University of Newcastle. URL: <https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/centreforruraleconomy/files/discussion-paper-01.pdf> (31.1. 2024.)

- Zamfir, G. I. (2020). A knife to a gunfight: Endogenous development through LEADER as contradictory policy prescription. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Sociologia* 65(1): 43-68.
- Zeuli, K. i Radel, J. (2005). Cooperatives as a Community Development Strategy: Linking Theory and Practice. *Journal of Regional Analysis and Policy*, 35(1): 43-54.
- Zrakić, M., Jež Rogelj, M. i Grgić, I. (2017). Organic Agricultural Production on Family Farms in Croatia. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 41(6): 635-649.

NATIONAL ACTION PLAN FOR THE DEVELOPMENT OF ORGANIC AGRICULTURE 2023 – 2030 THROUGH THE PRISM OF NEOENDOGENOUS DEVELOPMENT: QUALITATIVE ANALYSIS

Jasmina Božić, Armano Srblijinović and Veronika Katanović

Abstract

The National Action Plan for the Development of Organic Agriculture 2023-2030 is a strategic document that outlines the main directions for the development of Croatian organic agriculture in the coming period. The aim of this article is to analyze this document through the prism of the neo-endogenous development model. Since the neo-endogenous development paradigm emphasizes multi-level and inter-sectoral cooperation to support local development, the analysis is conducted at three levels: farm level, sectoral level and inter-sectoral level. The analysis is based on the results of a qualitative research conducted among Croatian organic fruit and vegetable producers. It is shown that the Action Plan recognizes the need to go beyond the currently prevailing model of self-help and provides for measures to strengthen intra- and inter-sectoral cooperation, while conceptualizing development according to a top-down approach, with a level of ambition that still falls short of the proclaimed goals of the European Union. The results of the analysis should help improve the process of strategic planning of Croatian organic agriculture.

Keywords: *organic agriculture, micro-entrepreneurship, neo-endogenous development, strategic planning*

NATIONALER AKTIONSPLAN ZUR ENTWICKLUNG DER ÖKOLOGISCHEN LANDWIRTSCHAFT 2023 – 2030 DURCH DAS PRISMA DER NEOENDOGENEN ENTWICKLUNG: EINE ANALYSE AUFGRUND DER QUALITATIVEN FORSCHUNG

Jasmina Božić, Armano Srblijinović und Veronika Katanović

Zusammenfassung

Der nationale Aktionsplan zur Entwicklung der ökologischen Landwirtschaft 2023 – 2030 ist ein strategisches Dokument, in dem die wichtigsten Entwicklungstrends der kroatischen ökologischen Landwirtschaft in der kommenden Periode zu sehen sind. Der Zweck dieser Arbeit ist, dieses Dokument durch das Prisma des neoendogenen Entwicklungsmodells zu analysieren. Da das Paradigma der neoendogenen Entwicklung eine mehrstufige und intersektorale Zusammenarbeit bei der Unterstützung der lokalen Entwicklung betont, wird die Analyse auf drei Ebenen durchgeführt: Die Ebene der Landwirtschaftsbetriebe, die sektorale und die intersektorale Zusammenarbeit. Die Analyse beruht auf den Ergebnissen der originellen qualitativen Forschung, die unter kroatischen ökologischen Obst- und Gemüsebauern durchgeführt wurde. Es zeigt sich, dass das Bedürfnis, das momentan vorherrschende Modell der Selbsthilfe zu übersteigen, im Aktionsplan berücksichtigt wird, und dass auch Maßnahmen zur Stärkung der intrasektoralen und intersektoralen Zusammenarbeit vorgesehen sind. Dabei wird die Entwicklung meistens nach dem Ansatz von oben nach unten wahrgenommen, sie ist aber immer noch den proklamierten Zielen der EU hinterher. Die Resultate der Analyse sollten bei der Förderung des Prozesses der strategischen Planung der kroatischen ökologischen Landwirtschaft nützlich sein.

Schlüsselwörter: *ökologische Landwirtschaft, Mikro-Unternehmertum, neoendogene Entwicklung, strategische Planung*